

СЕКЦІЯ 2 ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'25:355.343.18

СТРУКТУРА КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ТЕОРІЇ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДУ

Балабін В.В., к. філол. н., професор,
професор кафедри військового перекладу та спеціальної мовної підготовки
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Автор аналізує проблемні аспекти формування, функціонування та розвитку метамови теорії військового перекладу, розкриває структуру поняттєво-категоріального апарату цієї спеціальної теорії перекладознавства, що дозволить системно упорядковувати й досліджувати її базові одиниці – поняття, терміни й визначення.

Ключові слова: перекладознавство, теорія військового перекладу, метамова, поняття, термін, визначення.

Автор анализирует проблемные аспекты формирования, функционирования и развития метаязыка теории военного перевода, раскрывает структуру понятийно-категориального аппарата этой специальной теории переводоведения, что позволит системно упорядочивать и исследовать ее базовые единицы – понятия, термины и определения.

Ключевые слова: переводоведение, теория военного перевода, метаязык, понятие, термин, определение.

Balabin V.V. CONCEPTUAL FRAMEWORK ARCHITECTURE OF THE MILITARY TRANSLATION THEORY

The author analyzes problematic aspects of the formation, functioning and development of the meta-language of the theory of military translation, reveals the architecture of the conceptual and categorical framework of this special theory of translation studies, which will make it possible to systematically arrange and study its basic units – concepts, terms and definitions.

Key words: translation studies, theory of military translation, metalanguage, concept, term, definition.

Постановка проблеми. Завданнями теорії військового перекладу є не тільки дослідження специфіки лінгвістичного забезпечення військ, умов професійної діяльності військового перекладача, що представлено в попередніх статтях [1; 2], але й «систематизування (визначення, уточнення, упорядкування й унормування) термінів і дефініцій поняттєво-категоріального апарату теорії військового перекладу» [3, с. 107]. Теорія військового перекладу (так само, як і будь-яка інша наукова теорія) неодмінно потребує системності – якості теоретично обґрунтованих, верифікованих практикою та структурно упорядкованих спеціальних знань міждисциплінарного характеру. Онтологічною основою таких знань завжди слугує поняттєво-категорійний апарат – метамова теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти військового перекладу досліджували Л.Л. Нелюбін, Г.М. Стрелковський, Р.К. Міньяр-Белоручев, О.Д. Швейцер, М.Я. Цвілінг, Г.О. Судзіловський, А.Ф. Ширяєв, Л.К. Латишев, В.М. Шевчук, О.Г. Князева, В.В. Балабін, П.А. Матюша, М.Б. Білан, С.Я. Янчук, Б.А. Дзісь,

О.В. Юндіна, Л.М. Гончарук, О.Ю. Солодяк, П.П. Банман, Е.К. Шорина, О.М. Нікіфорова та ін. [1, с. 99; 4, с. 7–9].

Основоположником наукових досліджень у галузі військового перекладу слід вважати Л.Л. Нелюбіна, який започаткував їх у середині минулого століття [4, с. 7]. Більшість його наукових напрацювань із військового перекладу ввійшли до Тлумачного перекладознавчого словника [5], що, за оцінкою О.І. Чередниченка, слід віднести до «здобутків перекладознавства» [6, с. 14].

До цього слід додати фундаментальні праці Г.М. Стрелковського «Теорія і практика військового перекладу» (1979) [7] та Р.К. Міньяр-Белоручева «Загальна теорія перекладу та усний переклад» (1980), в якій військовому перекладу присвячено останню главу [8, с. 194–214], а також ґрунтовну наукову статтю (26 сторінок, 58 джерел) М.К. Гарбовського і Е.М. Мішкурова «Військовий переклад у сучасному світі (теоретико-методологічні, лінгвістичні, військово-історичні та соціально-політичні аспекти)» [9].

На жаль, попри досить значну кількість наукових розвідок вищезазначених авторів,

маємо серйозну проблему нерозвиненості поняттєво-категоріального апарату теорії військового перекладу, що пов'язана не з об'єктивною відсутністю спеціальних понять у галузі військового перекладу, а з недостатньою кількістю виокремлених спеціальних термінів і наукових визначень, що системно (логічно, послідовно, однозначно, раціонально й несуперечливо) описують ці поняття теорії військового перекладу.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття структури категоріального апарату теорії військового перекладу, що дозволить системно досліджувати й упорядковувати її базові одиниці – поняття, терміни й визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблемні аспекти метамови й категоріального апарату сучасного перекладознавства всебічно проаналізував відомий український перекладознавець О.І. Чередниченко [6, с. 13–22]. «Інтенсивне становлення перекладознавства як окремої наукової дисципліни, – пише проф. О.І. Чередниченко, – відкрило шлях до синтезування різноманітних концепцій і випрацювання власного категоріального апарату. Сказати, що цю глобальну проблему сьогодні повністю розв'язано, означало б допустити неточність. Адже очевидним є те, що, попри незаперечні здобутки у розбудові перекладознавчих категорій і відповідної термінології, маємо справу з суттєвими різночитаннями, які заважають подальшому прогресу науки» [6, с. 14].

Маємо констатувати, що в галузі військового перекладу ситуація зі спеціальною метомовою ще складніша. Донедавна ми мали справу не «з суттєвими різночитаннями, які заважають подальшому прогресу науки», а взагалі з повною відсутністю основних термінологічно визначених понять і категорій військового перекладу, що апріорі мали б складати його теоретико-концептуальні основи, слугувати структурою, своєрідним каркасом для наукового обґрунтування теорії військового перекладу. На наш погляд, відсутність термінологічно визначених спеціальних понять і категорій теорії військового перекладу вкрай негативно вплинула на її розвиток із середини ХХ ст. донині. Наведемо деякі факти на підтвердження такого висновку.

Термінологічні визначення для спеціальних понять теорії військового перекладу відсутні навіть у праці «Теорія і практика військового перекладу» Г.М. Стрелковського

[7]. Так, автор навів 101 термін у Короткому тлумачному словнику [7, с. 259–263] та 142 поняття в Предметному покажчику цієї праці [7, с. 271–272], проте не надав термінологічного визначення жодному поняттю теорії військового перекладу.

Тлумачний перекладознавчий словник Л.Л. Нелюбіна містить всього шість статей із теорії військового перекладу: *військовий переклад*; *лексичні особливості перекладу військових матеріалів*; *особливості перекладу військових матеріалів*; *стилістичні особливості перекладу військових матеріалів*; *теорія військового перекладу, вимоги до військового перекладача*. Автором всіх цих словникових статей є Л.Л. Нелюбін, що підтверджується порівняльним аналізом з іншими його працями [4, с. 7–8, 11–12]. На жаль, суттєвим недоліком словникових статей є відсутність термінологічних визначень (дефініцій) для реєстрових термінів/понять.

Так, із шести вищезгаданих понять теорії військового перекладу визначення надано лише одному – *військовий переклад*: «1. Представляє собою один із видів спеціального перекладу з яскраво вираженою військовою комунікативною функцією. Відмінною рисою військового перекладу є велика термінологічність і гранично точне, чітке викладення матеріалу за відносної відсутності образно-емоційних виражальних засобів» [5, с. 32].

Р.К. Мін'яр-Белоручев, який присвятив військовому перекладу цілу главу своєї відомої монографії «Загальна теорія перекладу та усний переклад» [8, с. 194–214], «де-юре» надав термінологічне визначення тільки одному спеціальному поняттю – *військовий переклад* [8, с. 222]. Це визначення, до речі, закріплено у Тлумачному перекладознавчому словнику Л.Л. Нелюбіна під пунктом 2: «2. Вид спеціального перекладу оперативного призначення, об'єктом якого є військові матеріали» [5, с. 32]. Водночас у цьому визначенні Р.К. Мін'яр-Белоручев «де-факто» визначає і другу спеціальну одиницю поняттєво-категоріального апарату теорії військового перекладу – *об'єкт військового перекладу* – яким, на його думку, є «військові матеріали» [5, с. 32; 8, с. 222]. Повноту та якість запропонованих визначень оцінювати не будемо, оскільки це завдання для окремої наукової статті.

Термінологічні визначення спеціальних понять теорії військового перекладу відсутні в більшості наукових статей за цією тематикою. Винятком з цього «правила» є стаття М.К. Гарбовського і Е.М. Мішкурова «Вій-

ський переклад у сучасному світі (теоретико-методологічні, лінгвістичні, військово-історичні та соціально-політичні аспекти)». Автори аналізують різні аспекти військового перекладу, акцентують увагу на значенні теорії і практики військового перекладу для перекладознавчої науки, пропонують власне визначення поняття *об'єкт військового перекладу*, що для нас є особливо цінним: «У якості свого об'єкта військового переклад має т. зв. «військове мовлення», тобто всі ті мовленнєві твори, що породжуються військовими або для військових у специфічних умовах комунікації. Військове мовлення, таким чином, може розглядатися як специфічна форма мовленнєвої комунікації, що притаманна певній професійній спільноті, об'єднаній спільністю предмета своєї діяльності» [9, с. 17].

Відсутність термінологічних визначень для спеціальних одиниць поняттєво-категоріального апарату теорії військового перекладу в працях відомих учених-перекладознавців – колишніх військових перекладачів Л.С. Бархурдарова, О.Д. Швейцера, Л.Л. Нелюбіна, В.Н. Комісарова, Р.К. Міньяр-Белоручева, В.Г. Гака, А.Ф. Ширяєва та ін. – пояснюються тим, що вони послідовно й системно відстоювали право перекладознавства на наукову самостійність і самодостатність, а на спеціальну теорію військового перекладу просто не вистачило часу [4, с. 12].

Слід також зазначити, що сім термінологічних визначень для спеціальних одиниць поняттєво-категоріального апарату теорії військового перекладу представлено в монографії «Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу» (2002): *американській військовий сленг; військова сленгова фразеологія; військовий сленговий фразеологізм; військово-професійні жаргонізми; кодові найменування; тактика перекладу американського військового сленгу; український військовий сленг* [10, с. 303–307].

Генезис концептуального апарату теорії військового перекладу (далі – КА ТВП) має пройти три етапи: 1) *створення терміносистеми ТВП* (представлення КА ТВП у форматі глосарія, словника, додатка до монографії (навчального посібника) тощо з широким обговоренням у професійних колах науковців, викладачів, військових перекладачів-практиків); 2) *унормування КА ТВП* шляхом підготовки проекту галузевого військового стандарту (ВСТ) або термінологічного стандарту (ТС), що передбачає обов'язкове проходження

багатоступеневої формальної процедури затвердження; 3) *періодичне гармонізування понять, термінів і визначень КА ТВП* з урахуванням подальшого розвитку філологічної науки, перекладознавства, теорії і практики військового перекладу.

На основі гносеологічного підходу, типологічного, логіко-семантичного і предметно-поняттєвого аналізу одиниць КА ТВП виокремлюємо чотири рівня системних елементів структури: філософсько-наукознавчий, філолого-мовознавчий, перекладознавчий і вузькоспеціальний [11, с. 95].

Перший рівень структури КА ТВП, як і будь-якої іншої наукової теорії, обов'язково мають складати *філософсько-наукознавчі* одиниці: *об'єкт; предмет; теорія; система; модель; методологія* тощо. Обґрунтуванням такого підходу слугує загальнонауковий фундамент і міждисциплінарний характер ТВП.

Другий рівень структури КА ТВП формують *філолого-мовознавчі* категорії, оскільки ТВП входить до системи філологічних наук. Одиницями цього рівня слугують фундаментальні поняття і терміни, як-от *мова; мовлення; комунікація; текст; стиль; адресат; лінгво-культурний бар'єр* тощо.

Третій рівень структури одиниць КА ТВП природно становлять *спеціальні поняття перекладознавства* – *переклад; теорія перекладу; спосіб перекладу; інваріант; інтерпретація; зорово-усний переклад* тощо.

Четвертий рівень структури КА логічно представляють спеціальні одиниці військового перекладу – *військовий переклад; лінгвістичне забезпечення військ; військовий перекладач; текст військової тематики; військово-політичний переклад; бортовий переклад* тощо.

Графічну модель структурних рівнів одиниць КА ТВП можна представити так (рис. 1):

На наш погляд, ці чотири рівні найкраще представляють склад термінологічних одиниць КА ТВП, які мають однозначно належати до відповідного виду / типу терміносистеми. Усвідомлюємо об'єктивні й суб'єктивні труднощі віднесення поняття / терміна КА ТВП до відповідного рівня терміносистеми завдяки впливу процесів міждисциплінарності, нормотворчості, галузевої та національної стандартизації, гармонізації, з урахуванням можливих змін структури терміносистем, що іноді дозволяє елементам рухатися вздовж діахронічної вертикалі та синхронічної горизонталі структури.

Складність, розгалуженість, ієрархічність і глибину структурних зв'язків базової одиниці КА ТВП продемонструємо на прикладі термінологічної картки поняття *переклад*

з відкритої автоматизованої бази даних «GLOSSARY» (рис. 2).

Як бачимо на графічній моделі, термін *переклад* представлений прямокутником.

Рис. 1. Структурні рівні одиниць КА ТВП

Перевод

- представленный прямоугольником 306 x 90
- включенный в 1 родовое понятие
- включающий 19 подвидов, в т.ч. 18 собственных
- оперирующий 5 терминами, в т.ч. 2 собственными
- пересекающийся с 3 понятиями
- отвечающий формуле $1 + 19_{18} + 5_2 + 0 + 3$

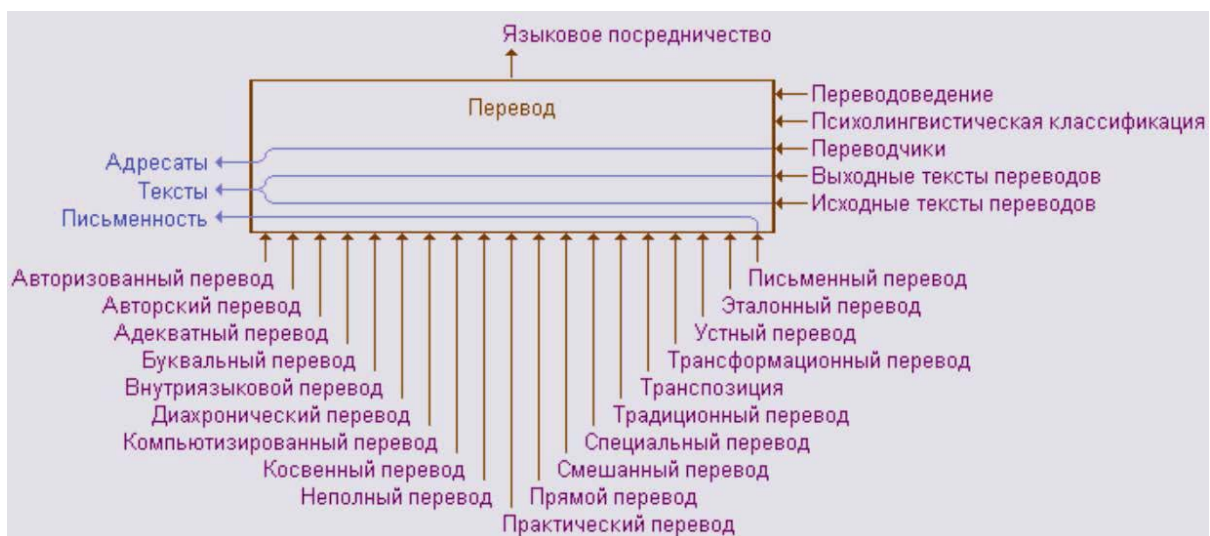

Рис. 2. Термінологічна картка поняття «переклад» БД «GLOSSARY»

За сукупністю зв'язків він відповідає формулі «1+1918+52+0+3», а саме:

– включений до одного родового поняття (*мовне посередництво*);

– включає 19 підвидових понять, 18 з яких є власними (*авторизований переклад, авторський переклад, адекватний переклад, буквальний переклад, внутрішньомовний переклад, діахронічний переклад, комп'ютеризований переклад, непрямий переклад, неповний переклад, письмовий переклад, еталонний переклад, усний переклад, трансформаційний переклад, транспозиція, традиційний переклад, спеціальний переклад, змішаний переклад, прямий переклад, практичний переклад*);

– оперує п'ятьма іншими видовими поняттями, два з яких є власними (*перекладознавство, психолінгвістична класифікація, перекладачі, вихідні тексти перекладу, первинні тексти перекладу*);

– перехрещується з трьома суміжними поняттями (*адресати, тексти, писемність*) [11, с. 95–96]

Залишаючи поза обговоренням дискусійні питання щодо повноти, коректності й аргументованості підстав для подібної структуризації поняття *переклад*, звернімо увагу на аспекти, що суттєво впливають на упорядкування, систематизування, нормалізування й гармонізування одиниць КА ТВП:

– об'єктивна та суб'єктивна складність роботи з системної типології одиниць КА ТВП;

– розгалуженість і ієрархічність зв'язків структурних одиниць КА ТВП;

– високі вимоги до фахової (військово-професійної, науково-дослідницької, термінологічно-лексикографічної, предметної) компетентності, особистої сумлінності, відповідальності, відданості упорядників КА ТВП;

– надзвичайна важливість такої роботи для подальшого системного розвитку теорії та практики військового перекладу.

Базові спеціальні одиниці КА ТВП були послідовно представлені науковій громадськості, успішно апробовані в експертному середовищі теоретиків і практиків військового перекладу та запроваджені в освітній процес упродовж останніх шістнадцяти років [1–4; 10–11].

Висновки з проведеного дослідження.

Одним із головних завдань теорії військового перекладу є визначення, уточнення, упорядкування й унормування термінів і дефініцій її поняттєво-категоріального апарату. Попри

наявність праць за тематикою військового перекладу, поза увагою дослідників залишилася проблематика термінологічного визначення більшості спеціальних понять і категорій військового перекладу. Відсутність термінологічних визначень, які мають розкривати сутність і специфіку службової діяльності військового перекладача, суттєво гальмує розвиток теорії військового перекладу із середини минулого століття донині. У статті проаналізовано основні аспекти формування, функціонування й розвитку метамови теорії військового перекладу, розкрито структуру поняттєво-категоріального апарату цієї спеціальної теорії перекладознавства, що дозволить системно досліджувати й упорядковувати її базові одиниці – поняття, терміни й визначення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балабін В.В. Об'єкт, предмет і завдання лінгвістичного забезпечення військ. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація. Вип. 1. Т. 2, 2018. С. 99–102.
2. Балабін В.В. Досвід розроблення професійного стандарту військового перекладача. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація. Вип. 2. Т. 2, 2018. С. 70–74.
3. Балабін В.В. Завдання теорії військового перекладу. Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23–24 березня 2018 р.). Херсон: Видавничий дім Гельветика, 2018. С. 105–107.
4. Балабін В.В. Теоретико-концептуальні основи військового перекладу. Філологічні трактати. Т.10. № 1, 2018. С. 7–18.
5. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. Москва: Флинта Наука, 2008. 320 с.
6. Чередниченко О.І. Переклад – Культура – Ідентичність. Київ, 2017. 224 с.
7. Стрелковский Г.М. Теория и практика военного перевода: Немецкий язык. Москва: Воениздат, 1979. 272 с.
8. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. Москва: Воениздат, 1980. 237 с.
9. Гарбовский Н.К., Мишуров Э.Н. Военный перевод в современной мире (теоретико-методологические, лингвистические, военно-исторические и социально-политические аспекты). Вестник Московского университета. Серия 22: Теория перевода. 2010. № 2. С. 16–41.
10. Балабін В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. Монографія. Київ: Логос, 2002. 315 с.
11. Балабін В.В. Концептуальний апарат теорії військового перекладу. Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє: збірник доповідей XI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 листопада 2015 р.). Київ: ВІКНУ, 2015. С. 95–96.
12. Термінологічна картка поняття переклад БД GLOSSARY. URL: http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_fors.cgi?RPlwliuk.